

Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği

Rüstem ERKAN¹
Mazhar BAĞLI²

Özet

Bu araştırma 1990-2003 yılları arasında, her ne sebeple olursa olsun, kırsal kesimden Diyarbakır'a göç edenlerin kentleşme sürecini ve ekonomik durumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma hem bu yıllarda Diyarbakır'a göç edenlerin genel sosyo-ekonomik özelliklerini hem de daha çok genelde Güneydoğu Anadolu'ya, özeldense Diyarbakır'a özgü olan zorunlu göç olgusunun kentleşme sürecinde gönüllü göçten ayrılan yanlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. 1990-2003 yılları arasında Diyarbakır'a göç eden veya göç etmek zorunda kalan ailelerden 200'ü örneklem grubu olarak seçilerek, anket tekniği kullanılarak bu ailelerin genel profilleri çıkarılmıştır.

Aynı zamanda çalışma, Türkiye'nin Batı kentlerindeki gecekondu semtlerinde yaşayanlarla Diyarbakır'daki gecekondu semtlerinde yaşayanlar arasındaki yoksulluk durumuna da dikkat çekerek, Türkiye'de gecekondu olgusunun genel yaklaşımlardan çok kentler özelinde ele alınması gerektiğini ortaya koyarak yapılacak araştırmalara katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: göç, gönüllü göç, zorunlu göç, kentleşme, kentleşme, yoksulluk

Abstract

This study aims at a careful examination of the urbanization process and of the economical conditions of the people who migrated from rural areas to Diyarbakır between the years 1990 and 2003, regardless of the causes of migration. In this context, the study intends to put forward both the general socio-economical characteristics of the people who migrated to Diyarbakır, in these years, and the differing aspects of the involuntary migration -specific to Southern Anatolia, and in particular to Diyarbakır- from the voluntary migration, during the urbanization process. Among the families who have migrated or forced to migrate to Diyarbakır between the years 1990-2003, a survey group of 200 families has been chosen and their profile has been shown via surveys and deep interview techniques.

This study also draws attention to the characteristics of poverty between the dwellers of the slums (gecekondu areas) of Diyarbakır and that of the western cities of Turkey, and exposes the idea that, in Turkey, the fact of slums must be examined more in the narrower perspective of cities than general approaches, and thus, the study aims at contributing to the future studies.

Keywords: migration, voluntary migration, compulsory migration, become urbanized, poverty

---

* Yrd. Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

1. Giriş

Diyarbakır, Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden birisidir; bir çok kültürün ve medeniyetin ortaya çıktığı, kutsal metinlerde adının zikredildiği Mezopotamya diye anılan coğrafyanın Yukarı Dicle Bölgesinde bulunmaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın önemli bir kavşağında bulunmasından ötürü Diyarbakır, bu coğrafyada önemli bir merkez olmuştur. Bu öneminden dolayı buraya yerleşen her medeniyet, kendi varlığının ifadesi olarak çeşitli restorasyonlarda bulunmuş ve yeni yapılar inşa etmiştir. Şu an elde bulunan arkeolojik verilere göre insanoğlunun ilk yerleşik düzene geçişi; hayvanların evcilleştirilmesi, kendi ihtiyacından fazla üretimi gerçekleştirmesi ve bu ihtiyaç fazlası üretimin güvenliğini sağlamak için basit anlamda örgütlenmesi sonucunda gerçekleşmiştir. İşte tarihsel süreçte bu dönüşümlerin meydana geldiği ilk yerleşim yerlerinden biri olan Çayönü Diyarbakır'da bulunmaktadır.

Diyarbakır, tarihi geçmişi bakımından ve üzerinde bulunduğu coğrafya açısından önemli bir yerleşim merkezidir. Bu öneminden dolayı birçok kültürün ve ideolojinin keşme/çatışma alanı olmuştur/olmaktadır. Bu durum kent insanının, kente karşı romantik bir tutum içinde olmasına neden olan en önemli etkenlerden biridir. Aynı zamanda kent için siyasi bir kimliğin inşa edilmesinde de önemli bir referans oluşturmaktadır. Keza kentin gerek tarihsel gerekse bugünkü konumu geniş halk kitleleri tarafından kabul edilebilecek üst söylemsel bir metafora da dönüşmektedir.

Zamanla kendi mitini üreten ve bu mitlerle varlık bulan bu kimlik, kendi kendini var etme noktasında gerekli başarıyı göstermediği durumlarda “öteki”sinden hareketle kendine varlık alanı oluşturmaktadır. Diyarbakır günümüzde de yöre halkı için önemli bir kültür ve ticaret merkezi olarak cazibesini korumaya devam etmektedir. Bu cazibeye binaen yoğun bir ilgi ve göç alan kent, bu göçlerin neden olduğu sorunlar yumağına dönüşmektedir.

Türkiye'nin yoğun göç alan diğer büyük kentleriyle karşılaştırıldığında, Diyarbakır'ın kentleşme ve kentle bütünleşmedeki en temel farklılığı, 1950'lerde kırsaldan Diyarbakır kent merkezine doğru başlayan göçle birlikte aynı dönemlerde kentin yerleşik halkı veya kent kökenli ve aynı zamanda kent kültürü sahibi nüfusun da Diyarbakır'dan diğer kentlere doğru bir göç hareketi içinde olmasıdır. Bu eğilim, 1970'lerde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Nitekim kentin sahip olduğu zengin kültürel ve dinsel dokusu bu süreçte değişmeye başlamıştır. Kentin ileri gelenlerinin, yetenekli zanaatkarların ve kentin tarihi dokusu ile bütünleşen farklı dinsel cemaatlerin öncü isimlerinin, özellikle 1980'lerden sonra diğer kentlere göç etmeleri ile kent, tamamen kırsaldan gelenlerin “teslim aldığı” bir yerleşim birimi haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla kente göç edenlerin, İstanbul, Ankara, İzmir örneğinde olduğu gibi bir kentli kültürle karşılaşma durumları Diyarbakır'da neredeyse imkansız hale gelmiştir. Kırsaldan gelenlerin yeni bir kentli kültür oluşturma durumları ise, ancak kentin sahip olduğu kentli istihdamla mümkün olabilirdi, fakat kentte sanayi sektörünün yeterince gelişmemiş olması bu süreci ortadan kaldırmıştır. Bunun sonucunda kırsal nüfus, hem üretim ilişkilerini hem de kırsal nüfusa özgü davranış ve ilişkileri Diyarbakır'a taşımıştır. Bu durum ise hem kentin kent-sel bir kimlik kazanmasını hem de fiziki olarak planlı bir kentin gerçekleştirilmesini ciddi boyutlarda engellemektedir. Buradaki sorunun asıl kaynağı ise, diğer büyük kentlerden farklı olarak, zorunlu göçün de yoğun bir biçimde yaşanmasıdır. Kabul edileceği gibi zorunlu göç, kentle bütünleşmeyi ve kentlileşmeyi engelleyen en önemli faktörlerden

biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bireyler kendilerini hem psikolojik hem de sosyolojik olarak göçe ve kent yaşamına hazırlanmış değildiler. Kentle bütünleşmeyi genel anlamda, kente yeni göç edenlerin kent yaşamına uyum sağlama ve kentin yerleşikleriyle aradaki farkı kapatma süreci olarak tanımlayabiliriz. Fakat kent göçmenleri “marjinal” konuma düştükleri zaman, onlarda kente karşı bir güvensizlik duygusu ortaya çıkmakta ve kentsel değerlere karşı giderek tepkisel bir tutum oluşabilmektedir. Bu durum günümüzde gecekondü semtlerinde radikal ideolojik tutumların benimsenmesinde de etkili olmaktadır.

Bu çerçevede araştırma, 1990-2003 yılları arasında kırdan Diyarbakır’a göç edenlerin kentleşme sürecinde yaşadıkları sorunları ve kentle bütünleşme eğilimlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu yıllarda yapılan göçün temel sebepleri ve göç edenlerin uyum sağlayabilme veya kentle bütünleşme sorunu sonucunda köylerine geri dönmek isteyip istemediklerini de içermektedir. Çalışmanın amacı Türkiye’deki iç göçe yeni bir boyut kazandıran zorunlu göçün neden olduğu temel sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerine yardımcı olacak somut veriler elde etmek ve varsa sorun/sorunlara işaret etmektir. Ayrıca Diyarbakır gibi enformel sektörün yeterince gelişmediği kentlerdeki gecekondü sakinleri ile enformel sektörün gelişmiş olduğu (İstanbul gibi) kentlerdeki gecekondü semtlerinde yaşayanların ekonomik durumlarını karşılaştırmaktır. Çalışmanın son amacı ise, bu konuda yapılacak olan akademik araştırmalar için farklı tartışma alanlarını dikkatlere sunmaktır.

2. Araştırmanın Metodu

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma 1990-2003 tarihleri arasında kırsaldan her ne sebeple olursa olsun Diyarbakır’a göç edenleri kapsamaktadır. Araştırmanın evrenini bu tarihler arasında Diyarbakır’a göç eden yaklaşık 200.000 kişi oluşturmaktadır. 1960’larda yerleşime açılan ve 2000 yılı nüfus sayımına göre 291,098 nüfus ile Diyarbakır’ın en büyük alt kademe belediyesi olan Bağlar’ın 1990’dan sonra oluşan yaklaşık 50,000 nüfuslu Kuruçeşme semtinden 50, Sur Belediyesi alanı içerisinde yer alan ve yine aynı tarihlerde yerleşime açılan Ben-u Sen’den 50, Yenişehir Belediyesi’ne bağlı Seyrantepe ve Aziziye semtlerinden de 50’şer olmak üzere toplam 200 aile araştırmanın örneklemine oluşturmaktadır. Örneklem söz konusu semtlerdeki muhtarlık kayıtlarından rasgele seçilmiştir. Örneklem, 1990-2003 tarihlerinde Diyarbakır’a göç eden yaklaşık 200 bin kişiyi 1/1000 oranında temsil etmektedir. Ailelerle görüşme, ailenin tüm bireylerinin evde olabilecekleri saatlerde yapılmış ve görüşmelere gidildiği saatlerde aile reisi konumunda evde bulunanlarla görüşülmüştür. Bölgenin genel toplumsal yapısının ataerkil olması nedeniyle hane reisi konumunda olan erkeklerle görüşme hedeflenmiş, fakat örneklem olarak seçilen ailelerde araştırma süreci içerisinde hane reisi olan erkeklere ulaşılamadığı durumlarda kadınlarla da görüşülmüştür. Buna göre 156 hanede erkekle 44 hanede ise kadınla görüşülmüştür.

2.2. Veri Toplama

Uygulamalı bir saha araştırması olan bu çalışmada kavramsal ve teorik çerçevenin oluşturulmasında var olan yazılı literatürden yararlanılmıştır. Araştırmada bilgi toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket, bizzat araştırma yürütücüleri ve Kürtçe bilen iki bayan yüksek lisans öğrencisi ile birlikte uygulanmıştır. Araştırma, 4

Mart 2004 tarihinden itibaren yaklaşık 20 günde tamamlanmıştır. Ortalama günde 10 aile ile görüşülmüştür. Ankette oluşturulan sorular konu çerçevesinde ilgili olguların profilini yansıtacak bir betimleme ve ilişki sınama şeklinde hipotezlerin test edilmesi doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu bağlamda örneklem grubunun temel niteliklerinin belirlenmesi yanısıra şu iki betimleyici önerme kapsamında da elde edilen veriler analiz edilip yorumlanacaktır.

1.Diyarbakır'daki gecekondu semtlerinde yaşayanlar arasında Türkiye'nin diğer büyük kentlerinde görülen ve nöbetleşe yoksulluk adı verilen ilişki sistemi bulunmamaktadır.

2.Diyarbakır'da gecekondu bölgeleri tampon kurumdan çok birer sefalet bölgesidir.

Ayrıca yoksulluk alanlarında göç ve kentle bütünleşme eğilimi arasındaki ilişkileri sınamak amacıyla şu iki hipotez test edilecektir.

1.Zorunlu göç edenlerde kentle bütünleşme eğilimi gönüllü göç edenlere göre daha düşüktür.

2.Kentte yaşama süresi arttıkça kentle bütünleşme eğilimi de artmaktadır.

2.3. Veri Analizi:

Araştırma, amaçlarımıza uygun bilgilerin derlenmesi ve yorumlanması çerçevesinde ilişki arama, betimleme ve ilişki sınama şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ankette oluşturulan sorular konu çerçevesinde ilgili olguların profillerini yansıtacak bir betimleme ve ilişki sınama şeklinde hazırlanmıştır. Bu bağlamda elde edilen ham veriler kodlanarak SPSS ortamında bilgisayara girilmiş ve bu bilgilere bağlı olarak çapraz tablolar ile frekans tabloları çıkarılmıştır. Basit tablolar ve çapraz tablolar aracılığı ile hipotezlerde belirtilen konulara ilişkin ilişki yordaması yapılmış, frekanslarla da çeşitli yüzdelikler elde edilerek genel değerlendirmeler, betimlemeler ve durum saptamaları yapılmıştır.

3. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

3.1. Göç Olgusunun Tanımlanması

Genel anlamda göç, insanların belirli bir zaman boyutu içinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına genellikle sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi nedenlerle geçişi olarak tanımlanır. Göçler, içgöçler (internal migration) ve dış göçler (external migration) olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. İçgöçler ülke içerisinde yerleşim birimleri arasında sürekli yerleşmek amacıyla yapılan yer değiştirmelerdir. Bir başka deyişle, içgöç belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların kendi iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşıyanların miktarı olarak tanımlanmaktadır. Dış göçler ise, uzun süre kalmak, çalışmak ve yerleşmek için bir ülkeden diğerine yapılan nüfus hareketleridir (Özer, 2004: 11).

Bu tanımda da görüldüğü gibi göç olgusunun içinde üç temel konu vardır: "Sınırlar", "devamlılık" ve "itici-çekici" etkenler... Bunlar da göstermektedir ki göç, tanımlı içinde anılan bu boyutları -zaman ve mekan, neden ve sonuç unsurları- ile durağan bir olgu olmaktan çok dinamik bir olgudur ve tek nedenli olarak da açıklanamaz (İçduygu ve Ünalın, 1998:38). Nitekim Kuzey Amerika'daki (özellikle Kanada'daki) sosyoloji literatüründe de ortak vurgu, göçün çok nedenli ve karmaşık olduğudur (Teevan, & Hewitt, 1998:433).

Kısaca, göç tanımında temel olarak mesafe ve zaman boyutu bulunmakta, bazen de göç hareketinin kalıcı olup olmadığı da göz önüne alınmaktadır. Bu anlamda sözgelimi kente yapılan göçler, üç aşamada değerlendirilebilirler: Kente gidiş aşaması, kente geliş-gidiş dönemi ve kente temelli yerleşme aşaması (Kartal, 1978:35-36). Bu sınıflandırma, göç sonrası uyum sürecine ilişkin sosyolojik tahliller için somut bir olgu oluşturma bakımından dikkate değerdir. Çünkü göçün salt demografik boyutuyla analizi; göç ve iç göç sorunsalının temelinde yer alan toplumsal süreçleri gölgelemekte göç ve göç olgusunun hangi yönüyle çözümlenmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymamaktadır.

Bu çerçevede göç olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için gönüllü göç-zorunlu göç ayrımının yapılması gerekmektedir. Çünkü bu iki göç türü nedenleri ve sonuçları bakımından birbirinden temelde ayrılmaktadır. Sözgelimi gönüllü göç sonucunda kentle bütünleşme süreci görece daha sorunsuz bir biçimde gerçekleşirken, zorunlu göçte bu süreç daha problemlidir. Türkiye'deki göç çalışmaları daha çok gönüllü göç ve bu göçün kentleşme üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ise 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yoğun bir biçimde zorunlu ve kitlesel göç olgusu ile karşılaşılmaktadır. Bu zorunlu göçün kentleşme üzerindeki etkisi diğer göç olgularından farklı olmaktadır.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki göç, artık sadece coğrafyanın ve sosyolojinin profesyonelce ilgilendiği bir konu değildir. Bir çok disiplin doğrudan göçle ilgilenmekte ve göçün neden olduğu değişim ve dönüşümler ile kültür aktarımını irdelemektedir. Çünkü göç sonucu meydana gelen değişimler doğrudan hukuk, kent planlamacılığı, antropoloji, mimari vb bilimlerin konusu ile çakışmaktadır. Bundan dolayı da aslında göçü tanımlamak gittikçe zorlaşmaktadır.

3.2. Göç Türleri

Göç olgusunu tanımlarken dikkat etmemiz gereken bir diğer nokta da göç türlerinin sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaya dayanak olan temel etkenlerin göçü etkileme gücüdür. Fichter'in (Fichter, 1990:142) belirlemesi ile bireyin tercihi dikkate alınarak göçleri "gönüllü göçler" ve "zorunlu göçler" olarak iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. Gönüllü göç, insanların kendi istekleri ve beklentileri doğrultusunda, bir kenten diğerine ya da bölgeye olan yer değiştirmedir (Özkalp, 1990:211). Gönüllü göçün özelliği bireyin isteğine bağlı olmasıdır; fakat bu isteği yaratan, genellikle göç edilen yerdeki ekonomik ve sosyal koşulların zorlamasıdır.

Zorunlu göç ise, bireylerin özgün yaşam alanından (habitatından) zorunlu ve elinde olmayan nedenlerle kopmak durumunda bırakılmasıdır (Gürel, 2001:141). Başka bir deyişle zorunlu göç, bireylerin iradesi dışında çeşitli kuvvetlerin etkisi ve zorlaması sonucunda gerçekleşmektedir. Örneğin devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik ve benzeri konularda aldığı kararların yerine getirilmesi aşamasında nüfusta oluşturulan hareketlilik zorunlu göçü oluşturmaktadır (Akkaya, 1979:23). Zorunlu göç, bireyin iradesi dışında gerçekleştiği için, bireyin üzerindeki sosyo-psikolojik etkisi gönüllü göçten temelde ayrılmaktadır.

Türkiye'de göçlerin büyük oranını gönüllü göç grubu oluşturmaktadır. Bu göçler, genellikle kırsal alandan kentlere ve küçük kentlerden büyük kentlere doğrudur. Fakat, GAP Bölgesinde göç olgusuna baktığımızda gönüllü göçler kadar zorunlu göç olgusu ile de karşılaşmaktayız. Bunun nedeni bölgenin yaklaşık 20 yıldır yaşadığı terör ortamı ve

GAP projesi çerçevesinde yürütülen baraj yapımları nedeni ile meydana gelen zorunlu yer değiştirmelerdir (Erkan, 2002:171). Yukarıda anılan nedenlerden dolayı zorunlu göçün en yoğun yaşandığı yerleşim birimlerinden birisi de Diyarbakır'dır.

3.3 Kentleşme ve Kentle Bütünleşme

Kentleşme, kırdan çözüme ve kentte yoğunlaşma nedeniyle kırdan kente göç eden nüfusun ekonomik ve sosyal bakımlardan kırsal özelliklerinden arınarak kentin özelliklerini kazanma süreci olarak tanımlanabilir. Kentleşme sürecinde üç tür insan vardır. **Birincisi kır insanıdır**, kır insanın ekonomik değeri tek öğelidir. Yalnızca kırsal öğeler hakimdir. Sosyal mekan da aynı şekilde tek öğelidir. **İkincisi kentleşen insan**, kentleşme sürecinde bulunduğu yere göre değişen, hem kent hem kır ekonomik değerlerini taşıyan insandır. Kentleşen insanda sosyal öğeler hep ikişer öğelidir. Kentleşme sürecindeki geçiş insanı kırsal özelliklerden arınıp kent insanına yaklaştıkça ekonomik ve sosyal mekan iki öğelilikten sıyrılıp tek öğeliliğe dönüşecektir. **Sürecin sonucunda ise "kent insanı" vardır**. Kent insanı da ekonomik ve sosyal değeri açısından tek öğeli olup sadece kentin ekonomik ve sosyal özelliklerini yansıtmaktadır (Kartal, 1978: 35-40).

Kentleşme, temelde bireylerin kentsel yaşam içindeki etkileşimleriyle ortaya çıkan bir kültür ve davranış değişmesidir. Kentleşme için gereken etkileşimin varolan kentten, kentsel yaşamdan yana sonuç vermesi, kent kültürünü geliştirmesi ve kentte yaşayanların hem fiziksel hem de davranış olarak uyum içinde bulunması, bir dizi toplumsal, ekonomik, ve fiziksel öğenin bir araya gelmesine, toplumun örgütlenmiş ve bilinçlenmiş olmasına bağlıdır. Örgütlenme ve bilinçlenme kent kültürünün bağımsız değişkenleridir. Kısaca kentleşme; bilginin edinilmesi, sorgulanması ve benimsenmesi, geçmişin olumlu değerlerine sahip çıkılması bu değerlerden akıllıca ve eleştirel bir yaklaşımla yararlanılması, bugünkü durumun ve koşulların doğru olarak değerlendirilmesi bağlamında kenti kent olarak algılama, kent mekanını deneyimleme ve onunla bütünleşme sürecidir. Kentleşmenin ürettiği ortak değerler bütünü, kent kültürünü oluşturur (Tankut, 2002:5).

Kentle bütünleşme, genel anlamda bir sosyalizasyon süreci olarak tanımlanabilir ve bu sosyalizasyon kent göçmeninin çok sayıda biçimsel örgüt ile karşılıklı bir etkileşim içine girmesiyle gerçekleşebilir. Bununla beraber kente göç edenlerin kentli bir tutum ve davranışla karşılaşmaları kendilerinden çok, göç edilen kentin kent olarak sahip olduğu potansiyel ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda göç edilen kentin kent olarak sahip olduğu imkanlar, kentleşmeyi belirleyen önemli bir etkidir.

3.4. Tampon Kurumlar ve Tampon Mekanizmalar

Mübeccel Kıray, Ogburn'un Kültür Boşluğu kavramından hareketle oluşturmuş olduğu tampon kurum kavramıyla gecekondular olgusunu açıklamaya çalışmıştır. Kültür boşluğu ideoloji ile teknolojinin değişme hızı arasındaki farktan ortaya çıkmaktadır. "Teknolojinin büyük bir hızla değişmesine karşılık ideolojiler son derece yavaş değişirler. Bu hız farkını yakalayan Ogburn, maddi kültür ile manevi kültür arasındaki değişimin bir örnek olmayışından dolayı ortaya çıkan duruma "kültür boşluğu" diyor" (Ogburn'dan aktaran Kongar, 1982:27). İşte toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında, değişme hızı ve niteliği farkından, pek çok sürtüşme ve uyumsuzluk, hatta Ogburn'un deyimiyle "boşluk", ortaya çıkma eğilimi gösterir. Ortaya çıkar da. Oysa biz biliyoruz ki her top-

lum her an bir değişme ve bir bütünlük durumundadır. Toplumların değişme durumlarında bile, geçici denge ve bütünlüklerini sağlayan mekanizma ve kurumlara “tampon kurumlar” ve “tampon mekanizmalar” denir (Kongar, 1982:28).

“Görel olarak daha hızlı ve daha kapsamlı değişme hallerinde, her iki temel yapıda da görünmeyen, fakat oluşum içerisinde beliren ve bütünlüşmeyi sağlayan kurumlar ve ilişkiler ortaya çıkar ya da eski kurumlar yeni fonksiyonlar kazanır. Bu hal, sosyal yapının her kurumu, ilişkisi ya da bunlarla ilgili değerlerin hepsinin aynı anda ve aynı hızla değişip, aynı süre içerisinde yeni bir yapı haline gelmemesinden doğar. Değişmenin bunalımsız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan bu yeni beliren kurumlar, ilişkiler, değerler ve fonksiyonlar ‘tampon mekanizmalar’ terimi ile ifade edilir” (Kıray, 1964:16). İşte kentleşme açısından gecekondulu olayı da bir tampon mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımda makinalaşma, toprağın fazla küçük birimlere bölünmesi ve sonra da tekellerde toplanması sonunda açığa çıkan işgücü, kentsel alanlardaki hizmetler ve ücretler tarafından, kentlere cezbedilmekte, fakat mevcut sanayi ve hizmetler yapısı içinde emilemeyen nüfusu barındırmaktadır. Gecekondulu olgusuna ne feodal yapıda ne de kapitalistleşmesini tamamlamış toplumlarda rastlamaktayız. Görüldüğü gibi, hızla değişen ve dışa bağımlı bir toplumsal-ekonomik yapıya sahip olan ülkelerde ortaya çıkma eğilimi gösteren gecekondulu bölgeleri, tam bir tampon kurum olarak ve tampon mekanizma olarak ele alınabilir (Kongar, 1982:31). Oysa gelişmiş ülkelerdeki “sefalet bölgeleri” ya da “slum” bölgeleri ile Türkiye’deki gecekondulu bölgeleri birbirinden farklıdır. Gelişmiş ülke kentlerindeki sefalet bölgeleri kırsal kesimden gelen göçle oluşan yapılar değil, daha çok işsizlik, toplumla bütünlüşememe, suç vs. gibi nedenlerle toplumsal yaşamın dışına düşmüş bireylerin oluşturduğu yaşam alanlarıdır.

3.5. Diyarbakır ve Göç

Aslında Diyarbakır’ın kentleşme sürecine baktığımızda Türkiye’nin büyük kentlerine benzer bir gelişim gösterdiğini rahatlıkla görebiliriz; fakat buradaki temel fark, örneğine başka yerde rastlanılmayacak plansızlıkların yoğun olmasıdır. Kuşkusuz plansız yapılaşma çoğu ülkenin kentlerinde de görülebilir, fakat Diyarbakır’da farklı olan, bu plansız yapılanmanın kentin tamamına hakim olmasıdır. Diyarbakır kentinde meskun konut alanı, yaklaşık 650 hektarın üzerindedir. Meskun alan içinde yaklaşık 70000 konut bulunmaktadır. Bu konutlardan yaklaşık 16000’i, (% 24’ü) Diyarbakır surları içinde, toplam 15 mahallede; geri kalan % 76’sı ise sur etrafında 1930’lardan sonra gelişmiş olan yaklaşık 20 mahallede bulunmaktadır.

Bugün kentin karşı karşıya kaldığı en önemli sorun, hızlı bir biçimde gerçekleşen göç dalgasından dolayı fiziki ve sosyal olarak hazırlıksız yakalanmış olmasının neden olduğu problemlerdir. Ayrıca tüm gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi Türkiye’de de göç süreci henüz tamamlanamamış değildir. Göç sonucu oluşan uyum/uyumsuzluk devam eden bir süreç olduğu için de köy-kent ayrımını belirleyen sınırlar net değildir. Bu sorunların en açık olanı ise, kente göç edenlerin hem sosyolojik, hem de psikolojik olarak kentte yaşamaya hazır olmamalarıdır. Bu durum ise hem kentin kentsel bir kimlik kazanmasını engellemekte, hem de fiziki olarak planlı bir kentin gerçekleşmesini imkansız hale getirmektedir.

1990-2000 yılları arasında kent merkezinin nüfusu yaklaşık 200 bin artmıştır. Bu dönemdeki yıllık nüfus artış hızı ise, %o 37.87’dir (DİE, 2002:44). 2000 yılı nüfus sayı-

mı verilerine göre Diyarbakır il genelindeki nüfusun % 13'nü Diyarbakır doğumlu olmayanlar oluşturmaktadır. Türkiye genelinde ise 1990-2000 yılları arasında nüfus artış hızı binde 18.34 tür; doğurganlık hızı ise, aynı dönemde %o 26.9'dan %o 25.3'e gerilemiştir. Türkiye'de toplam nüfus artış hızının ve doğurganlık oranının düşmesine rağmen, bazı bölgelerin ve kentlerin nüfusu doğal nüfus artışının üstünde bir hızla artmaktadır. Bu durum bizi, iç göç olgusu ile karşı karşıya getirmektedir. 1927 yılından bugüne kadar Diyarbakır il merkezinin nüfusu, 47.392'den 545.983'e çıkmıştır. Dolayısıyla aynı dönemde Türkiye nüfusu yaklaşık 5 kat artarken, Diyarbakır kent nüfusu yaklaşık 11 kat artmıştır. Toplam nüfus bakımından il merkezi bazında Türkiye'nin 9. büyük kenti olan Diyarbakır'daki nüfus hareketlerinin en dikkat çekici yönü düzenli bir artış veya azalış eğilimi izlenmemiş olmasıdır. Buradaki nüfus hareketleri çoğunlukla doğal nüfus hareketlerinden farklı bir eğilim izlemektedir. Bunun çeşitli toplumsal ve ekonomik nedenlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Sözelimi 1990 sayımına göre merkez nüfusu 472.150; 2000 sayımına göre ise 545.175'tir. Diyarbakır'daki göç hareketinin en belirgin özelliği kent merkezinin kırsal kesimden aldığı göçten daha fazlasını veren bir konumda olmasıdır. Örneğin, 1985-1990 yılları arasında il merkezinin aldığı göç 46.883 iken, verdiği göç bunun neredeyse iki katıdır; 79.095 (DİE, 1996:44). Bunun en önemli nedeni güvenlik gerekçesi ile göç edenlerin önemli bir kısmı taşındıkları yerlerde de benzer sorunlarla karşılaşmamak için mümkün olduğu kadar bölge dışına çıkmakta veya bölgeye en yakın ama güvenlik açısından herhangi bir tehdit yaşanmayan yerleri tercih etmeleridir. Diyarbakır'dan en çok göç alan iller Mersin, Antalya, Gaziantep, Adana ve diğer büyük şehirlerdir.

1990-1993 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden Mersin'e göç edenler arasında yapılan bir araştırmaya göre güvenlik gerekçesi ile göç edenlerin oranı % 73'tür. Yine aynı araştırmaya göre geri dönmek isteyenlerin oranı ise % 70'tir (Gündüz ve Yetim, 1996:110-115).

Türk Mühendis ve Mimar Odasının 1996 yılında Diyarbakır'da yaptığı araştırmaya göre güvenlik gerekçesi ile zorunlu göç edenlerin kente göç edenler içindeki oranı % 65-70'tir; göç edenlerden geri dönmek isteyenlerin oranı ise % 72 civarındadır (TMMOB, 1998:25-35). Ancak 1999 yılında yapılan araştırmada bu oran % 55-60 olarak tespit edilmiştir. Her ne olursa olsun burada, kente veya başka bir yere göç eden insanların yarısından fazlası kendi rızası ve planları dışında başka bir yerleşim birimine göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Bilindiği gibi, GAP bölgesinde kentsel düzeyde belirleyici bir konumda olan Diyarbakır, politik ve sosyal yapı bakımından homojen bir toplum içi görüntü vermesine rağmen, şehir merkezinde ve alt birimlerdeki yerleşmelerde, ilçe, kasaba ve köylerde, farklı dil, din ve etnik gruplara da sahiptir (Yasa, 1970:18-19).

Diyarbakır'da zorunlu göç olgusuna baktığımızda bunun yalnızca 1990'larda ortaya çıkan bir durum olmadığını görmekteyiz. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1700'lerin başlarında Diyarbakır, bazı göçebe aşiretlerin zorunlu iskana tabi tutulduğu bir alandır (Orhunlu, 1987:110). Cumhuriyet döneminde de bazı aşiret ve çevrelerin 21 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır'ın Piran (Bugünkü Dicle İlçesi) köyünde başlattığı isyan hareketi, daha sonra bölgeye yayılmış ve bu dönemde bir çok çiftçi, iç karışıklıklardan dolayı topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Doğudaki bu isyanın bölgedeki mülkiyet üzerinde de etkisi olmuştur. İsyana katılan veya destek veren büyük toprak sahiplerinin toprakları ellerinden alınarak, bölge dışından getirilen göçmenlere veril-

mek suretiyle bölgedeki varolan yapı değiştirilmek istenmiştir. Fakat bu girişim, bölgede ve Diyarbakır'da toplumsal yapıda istenen sonuçları doğurmamış, yalnızca kentin demografik büyümesine neden olmuştur.

Artan nüfus oranı ile kırsal kesim yerleşmelerinde çeşitli nedenlerle tutunamayan gruplar kentli olabilmenin hiçbir yaşamsal özelliğini düşünmeden ve çeşitli zorlayıcı nedenlerle kente göç etmenin yollarını aramak zorunda kalmışlardır. Nitekim, 1927 yılında Diyarbakır ilinde % 24.4 olan kentleşme oranı, 1950 yılına kadar hemen hemen aynı düzeyde devam etmiş, bu yıldan sonra da sürekli bir artış göstermiş, 2000 yılında % 60'a ulaşmıştır. İl genelinde aile büyüklüğü 6.8'dir (Türkiye genelinde ise 5.22'dir) ve bu oran kırsal kesimde de yaklaşık aynı düzeydedir.

Kısaca Diyarbakır, uzun yıllardan beri çeşitli politik ve sosyal nedenlerden dolayı yoğun göç almakta ve bu göç, hem kent dokusu hem de kentsel yaşamda büyük sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunların başında da kırdan kente göç edenlerin formal bir üretim ilişkisi içine girememeleri ve kentsel yaşama uygun tutumlar edinmemeleri gelmektedir. Özellikle bu durum zorunlu göç edenleri daha çok etkilemektedir; başka bir deyişle sosyal ve psikolojik olarak kentte yaşamaya hazır olmayanların kentleşme süreci de engellenmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın amacı doğrultusunda toplanan verilerden elde edilen bulgular, örneklemin genel nitelikleri ve kentle bütünleşme eğilimleri olarak iki kategoride ele alınmıştır.

4.1. Örneklem Grubunun Genel Nitelikleri:

Tablo.1 Cinsiyet

Cinsiyet	n	%
Erkek	156	78,0
Kadın	44	22,0
Toplam	200	100,0

Görüşmelerin özellikle akşam saatlerinde aile reislerinin evde olduğu zaman yapılmasına dikkat edilmiş, ancak görüşme yapıldığı zaman aile reisinin evde bulunmaması veya aile reisinin kadın olması durumunda kadınlarla da görüşülmüş, dolayısıyla örneklemin % 78'i erkeklerden, % 22'si kadınlardan oluşmuştur.

Tablo 2. Yaş Dağılımı

Yaş grupları	n	%
21-25	12	6,0
26-30	28	14,0
31-40	85	42,5
+40	75	37,5
Toplam	200	100,0

Örneklemin yaş dağılımına baktığımızda birinci sırayı % 42,5 ile 31-40 yaş grubunun, ikinci sırayı ise % 37,5 ile 40 yaş üstünün oluşturduğunu görmekteyiz. Çalışmada aile reisleriyle görüşüldüğü için örneklemin % 80'lik kısmını 31 yaş ve üstü oluşturmaktadır. Yine aynı sebepten 25 yaş ve altı nüfus % 6'lık düşük bir orana sahiptir.

Tablo 3. Meslek Dağılımı

Meslekler	n	%
Günderlik işçi, seyyar satıcı	78	39,0
Memur	8	4,0
Esnaf	35	17,5
Tarım işçisi	5	2,5
Ev kadını	44	22,0
İşsiz	16	8,0
Kapıcı	14	7,0
Toplam	200	100,0

Tablo 3'te de görüldüğü gibi meslek dağılımına baktığımızda en büyük oranı % 39 ile günderlik/geçici işlerde çalışanlarla, seyyar satıcılar grubu oluşturmaktadır. Yapılan bütün çalışmalarda göç ile oluşan gecekondu bölgelerinde yaşayanların istihdam olarak marjinal sektör kavramıyla açıklanan iş alanlarında çalıştığı ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde de sıkça kullanılan marjinal sözcüğünün bilimsel yazına girmesi ekonomi alanında olmuştur. Marjinal sektör kavramıyla “şehirde, modern kesimin dışında ve modern kesimce emilmeyen bir grup kaldığı ifade edilmektedir. Bu grup büyük toplumsal bunalımlara yol açmadan şehir içinde varlığını sürdürmektedir. Ya modern kesime bir şekilde hizmet ederek, ya kendine yeni işler yaratarak, ya da düzensiz, örgütlenmemiş iş olanaklarını kullanarak ancak geçinecek bir gelir düzeyine ulaşır. Bu düzensiz, örgütlenmemiş grup şehirdeki marjinal kesimi oluşturur. Şehirdeki marjinal kesim kırsal alanda ki marjinal kesimle ilişki içindedir ve kırsal kesimce beslenir” (Tekeli vd., 1976:207).

1970'lerdeki gecekondu araştırmalarında genel olarak vurgu yapılan marjinal sektör kavramının yerini günümüzdeki çalışmalarda daha çok enformel sektör kavramı almıştır. “Gecekondu, özünde enformel bir olgudur. Gecekondu, formel olarak adlandırılan ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dışında enformel süreçlerde doğar ve gelişir; yine enformel süreçler vasıtasıyla sakinlerine kentte bir yaşam sunar. Bu süreçler, hem ‘kent hukuku’ dışında kaçak yapılaşma olarak enformel konut piyasasının, hem de yaşam için gerekli ücretin kazanılmasını sağlayacak enformel işgücü piyasasının oluşması ile gerçekleşir” (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001:50). Diyarbakır'daki gecekondu semtlerinde yaşayanların büyük oranda enformel sektör içerisinde yer aldığı görülmektedir. Diğer çarpıcı bir sonuç da görüşülen kadınların hiçbirinin ev dışında ücretli bir işte çalışmamasıdır. Bunun nedeni Diyarbakır'daki enformel sektör olarak adlandırılan iş alanlarının daha çok inşaat sektörü ya da seyyar satıcılık gibi alanlar olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin büyük kentlerindeki, özellikle İstanbul'daki gecekondu bölgelerinde tekstil atölyelerinin varlığından dolayı kadın işgücüne ihtiyaç duyulmakta ve bu yüzden büyük

oranda kadın istihdam edilmektedir. Fakat Diyarbakır’da bu tür iş kolları gelişmediğinden kente göç eden kadınların iş bulma olanakları da ortadan kalkmaktadır. Sonuçta ailenin geçiminin -bu kişi genelde aile reisi olmak üzere- tek kişinin kazancı ile sağlandığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Gelir Düzeyi

Gelir Grupları	n	%
100 milyondan az	38	19,0
101-200 milyon arası	64	32,0
201-300 milyon arası	66	33,0
301-400 milyon arası	19	9,5
401-500 milyon arası	11	5,5
501-600 milyon arası	2	1,0
601 milyon üzeri	-	-
Toplam	200	100,0

Tablo 4’te de görüldüğü gibi ailelerin % 85’inin geliri aylık 400 milyonun altındadır. Bunların yaklaşık % 51’inin gelirin 200 milyonun altında olduğu düşünüldüğünde, göçle oluşan bu bölgelerdeki yoksulluk düzeyi de ortaya çıkmaktadır. Yoksulluğa ilişkin birçok kavram ve bunlara bağlı olarak da birçok değişik tanım bulunmaktadır. “Yoksulluk tanımı ve ölçümünde en başta üzerinde durulması gereken bir nokta, yoksulluk göstergesi olarak salt ekonomik kıstasların mı, yoksa bunların ötesinde ve bunlara ek olarak sosyal ve hatta siyasal kıstasların mı dikkate alınacağı sorusuyla ilgilidir” (Şenses, 2001:62). Mutlak yoksulluk kavramı, bir kişinin veya hane halkının yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari temel ihtiyaçlarının tanımlanmasının ardından, bu temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli gelirin belirlenmesiyle ortaya çıkan yoksulluk seviyesinin altındaki aynı ve nakdi geliri olanları içerir. Çok basitleştirilmiş yaklaşımlarda, temel ihtiyaçlar günlük asgari kaloriyi sağlayacak harcamalar olarak tanımlanır. Uluslar arası karşılaştırmalarda giderek sık kullanılan, satın alma gücü paritesine göre belirlenmiş, kişi başına 1 USD’lik günlük harcama seviyesi, başka tür bir mutlak yoksulluk göstergesidir. Burada temel ihtiyaçların tespitinden hareket edilmeyip, kişi başına yılda 360 dolar aynı ve nakdi geliri olan kesimin yoksul sayıldığı, daha öznel bir yaklaşım sergilenmektedir (İnsel, 2001:64). Diyarbakır gibi, yeterince sanayileşememiş bir kente kırsal kesimden hiçbir sermayesi, uzmanlığı ve eğitimi olmadan göç eden kişilerin, kentte formal ve enformel sektör içerisinde günlük yaşamlarını dahi sürdürebilecek bir gelir düzeyine ulaşamadıkları görülmektedir.

Örgütsüz olduğu düşünülen enformel kesim kendine ait bir dinamik yaratamamakta ve kalıcı bir refah sağlayamamaktadır. Başka bir deyişle, enformel kesimin kendi yaşamlarını dönüştürecek projeleri geliştirmede başarısızlığı her koşulda tescil edilmektedir. Moralsiz, eğitimsiz ve örgütsüz olarak kırdan kente göç etmiş kitlelerin tutunma mücadelelerinin, dönüştürücü bir güce sahip olması modern kesimlerin gücüyle karşılaştırıldığında pek mümkün görülmemektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001:51).

Tablo 5. Hanedeki Birey Sayısı

Hanedeki birey sayısı	n	%
2	6	3,0
4	12	6,0
5	10	5,0
6	55	27,5
7	43	21,5
8	34	17,0
9	14	7,0
11	16	8,0
12	4	2,0
14	6	3,0
Toplam	200	100,0

Ailede yaşayan birey sayısına baktığımızda ailelerin yaklaşık % 66'sı 6 ile 8 kişiden oluşmaktadır. Hane büyüklüğü ortalama 7 kişi olmakla birlikte, bu ailelerin % 94'ü aylık 400 milyonun altında gelire sahiptir. Yoksulluk sınırı için hangi hesaplama yöntemi baz alınrsa alınsın, bu ailelerin mutlak yoksulluk sınırının altında gelire sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, özellikle büyük şehirlerdeki gecekondu bölgelerindeki ekonomik durumu açıklamak için son dönemlerde kullanılan nöbetleşe yoksulluk kavramının, başka bir deyişle önce gelenlerin yoksulluklarını, sonra gelenlere devrederek yoksulluktan kurtuldukları bir dönüşümün, Diyarbakır'daki gecekondu bölgelerinde ortaya çıkma olasılığı bulunmamaktadır.

Tablo 6. Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	n	%
Okur-yazar değil	42	21,0
Okur-yazar	14	7,0
İlkokul	120	60,0
Ortaokul	16	8,0
Lise	8	4,0
Üniversite	-	-
Toplam	200	100,0

Çalışma 1990 sonrasında göç edenleri kapsadığı için, eğitim durumu Diyarbakır'ın kırsal kesiminin eğitim düzeyine yakın değerlerde çıkmaktadır. % 60 ile birinci sırayı ilkokul mezunları alırken, ikinci sırayı % 21 gibi büyük bir oranla okur-yazar olmayanlar almaktadır. Üniversite mezunu bulunmamakla birlikte lise mezunları sadece % 8 gibi düşük bir oranda kalmaktadır.

Tablo 7. Göç Nedeni

Göç nedeni	n	%
Ailevi nedenler	28	14,0
Güvenlik nedeni (zorunlu göç)	75	37,5
İş bulmak için	43	21,5
Çocukların eğitimi için	44	22,0
Kan davasından dolayı	4	2,0
Diğer	6	3,0
Toplam	200	100,0

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye’de göçlerin çoğunluğu gönüllü göç grubunda yer almakla birlikte Güneydoğu’ya ve Diyarbakır’a özgü olarak yüksek oranda zorunlu göç olgusuyla da karşılaşmıştır. “1980’lerin ortalarından, özel olarak da 1990’lardan sonra Türkiye yeni bir iç göç olgusuyla karşılaştı. 1984 sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ve bu bölgelerden yaşanan göç, önceki dönemlerdeki (1950-1984) göç dalgalarından farklılıklar gösteriyordu. Önceki göç hareketlerinin esas olarak ekonomik kaynaklı olmasına karşılık, yeni göç, siyasal ve sosyal sebepler taşıyordu. 1984 yılında bölgede başlayan ve giderek yoğunlaşan çatışmalar, bölgedeki kitlesel göç hareketinin temel nedenidir. Terör ortamı, can ve mal güvenliğinin olmaması, geçim kaynaklarının daralması, sivil halkın bölgeden hızlı bir şekilde uzaklaşmasına yol açmıştır. Göç, özellikle 1992 sonrasında zorunlu köy boşaltma olaylarıyla büyük artış göstermiştir. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği’nin (OHAL) resmi raporlarına göre, boşaltılan toplam yerleşim birimi sayısı (köy, mezra) 3428, göç eden kişi sayısı ise 378.335’dir.” (TBMM Göç Komisyonu Raporu,1997).

Bu çalışmada da örneklemin yaklaşık % 38’ini zorunlu göç edenler oluşturmaktadır. Gönüllü göç ile zorunlu göçün bireyler üzerindeki etkisi psikolojik olarak temelde farklı olduğu için, bu çalışmada kentle bütünleşme eğiliminde zorunlu göç edenlerle gönüllü göç edenler arasındaki farklılıklar da ortaya çıkmaktadır.

4.2. Kentle Bütünleşme Eğilimi İle İlgili Bulgular:

Tablo 8. Yıllara Göre Göç Oranı

Yıllar	n	%
1990-1995 arası	101	50,5
1996-2000 arası	73	36,5
2000’den sonra	26	13
Toplam	200	100

Tabloda görüldüğü gibi örneklem grubunun % 50’den fazlası 1990-95 yılları arasında göç etmiştir. Diyarbakır’ın nüfus istatistiklerini incelediğimizde de kentin en yoğun olarak bu yıllarda göç aldığı görülmektedir. Bu yıllar bölgede terör olaylarının en yoğun yaşandığı dönem olması nedeniyle aynı yıllarda yoğun bir zorunlu göç olayının da yaşandığı bilinmektedir.

Tablo 9. Göç Etme Yılı İle Kent Yaşamından Duyulan Memnuniyet

Diyarbakır'a göç yılı			Kentte yaşamaktan memnun musunuz?						
			Çok memnun		Memnun		Memnun değil		Toplam
	n	%	n	%	n	%	n	%	n
1990-1995 arası	101	50,5	20	19,8	21	20,7	60	59,4	101
1996-2000 arası	73	36,5	15	20,5	33	45,2	25	34,2	73
2000 den sonra	26	13	10	38,4	6	23,0	10	38,4	26
Toplam	200	100	45		60		95		200

Tablo 9'da kişilerin kentte yaşamaktan duydukları memnuniyet tespit edilmeye çalışılmıştır. Bireylerde kentleşme eğiliminin ortaya çıkıp çıkmaması ile kentte kalma süresi ve kent yaşamından memnuniyet arasındaki ilişkiye baktığımızda, 1990-95 yılları arasında göç edenlerin yaklaşık % 60'ı memnun değilken, % 40'ının kent yaşamından memnun olduğu görülmektedir. 1996-2000 arasında ise göç edenlerin yaklaşık % 66' sını kent yaşamından memnun görünürken % 34'ü memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Bu dönemler arasında kent yaşamından memnuniyetteki değişikliğin nedeni daha önce de belirttiğimiz gibi 1990-1995 yılları arasında zorunlu göçün yoğun olmasıdır. Köylerini terk etmek zorunda kalarak kente yerleşen insanların gönüllü olarak kente göç ederek gelenlere göre memnuniyetleri daha azdır. 1996-2000 arasında göç edenlerin kent yaşamından % 66 oranında memnun olmaları, kentteki gecekondu bölgelerinin yaşam koşulları ne kadar kötü olsa da kırsal kesimle karşılaştırıldığında eğitim, sağlık, elektrik, su gibi ihtiyaçların karşılanmasının kırsal kesime göre nispeten daha iyi durumda olmasından kaynaklanmaktadır.

Kırsal göçmenler üzerinde yapılmış çalışmalar, dünyanın her yerinde kente yeni gelmiş olanların kendi göçlerini yerinde ve doğru bir karar olarak düşündükleri konusunda anlaşma eğilimi göstermektedir. Çok büyük bir çoğunluk, özellikle köyde yaşadıkları önceki hayatla karşılaştırıldığında, kentteki hayatlarından memnun görünmektedirler. Gecekonduculular; kentin eski sokaklarından gelenlerden çok, köyden gelen göçmenler, genelde bir tatmin ve iyimserlik ifade etmektedirler. Durumlarının gelecekte daha da iyileşeceğinden ve kentin sunduğu ilerleme olanakları dikkate alınınca, çocuklarının annelerinininkinden daha iyi bir hayatları olacağından emin görünmektedirler. Türkiye' de kendileriyle görüşme yapılan erkek ve kadınların % 92'si kendi çocuklarının daha iyi bir hayata sahip olacağına inanmaktadır (Karpuz, 2003:69). Genelde gecekondu bölgelerinde yaşayanlarla ilgili olarak bu yaklaşımın, Türkiye'nin batı kentlerinde özellikle 1990'lara kadar olan durumu açıklamak için doğru olduğu kabul edilebilir.

Diyarbakır çalışmasında farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990-1995 yılları arasında kente göç edenlerin yaklaşık % 60'ının kent yaşamından memnun olmadığını belirtmiş olması bu kentteki gecekondu olgusunun Türkiye'nin diğer kentlerinden farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu farklılaşmada göç edenlerin %38'inin zorunlu göç grubunda yer alması etkili olmakla birlikte, Diyarbakır gibi enformel sektörün gelişmediği kentlerde kente göç edenler geldikleri yerlerdeki yaşam koşullarından daha olumsuz koşullarla karşılaşmakta ve sürekli yoksulluk içerisine düşmektedirler. Başka bir deyişle, Sultanbeyli örneğinden hareket ederek doğru bir yaklaşımla "nöbetleşe yoksulluk" diye adlandırılan ilişki biçimi, Diyarbakır gibi yerleşim yerlerinde ortaya çıkma-

maktadır. “En yalın tanımıyla nöbetleşe yoksulluk, esas olarak kente önceden gelmiş göçmen grupları ile kentte imtiyazlı konumda bulunan bazı grupların, kente daha sonradan gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinde zenginleşmeleri, bir anlamda yoksulluklarını bu gruplara devretmeleri sonucunu doğuran bir ilişkiler ağıdır. Bu anlamda nöbetleşe yoksulluk, toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerinde zenginleşmelerini sağlayan eşit olmayan güç ilişkileridir” (Işık, Pınarcıoğlu, 2003:155) Enformel sektörün ve kent rantının az olduğu kentlerde bu tür ilişkiler sistemi ortaya çıkmadığı için bu kentlerdeki gecekonduların yoksulluktan kurtulma beklentisi de ortadan kalkmakta ve dolayısıyla kent yaşamından memnuniyetsizlik ortaya çıkmaktadır.

Tablo 10. Göç Etme Yılı İle Geri Dönme İsteği

Ne zaman Diyarbakır’a göç ettiniz?			Geri Dönmek İstiyor mu?				
	Frekans	Yüzdeler	Evet		Hayır		Toplam
	n	%	n	%			
1990-1995 arası	101	50,5	40	35,7	61	69,3	101
1996-2000 arası	73	36,5	56	50	17	19,3	73
2000 den sonra	26	13	16	14,2	10	11,3	26
Toplam	200	100	112	100	88	100	200

Tablo 10’da hangi nedenle olursa olsun kırdan kente göç edenlerin geri dönmek isteyip istemedikleri ile ilgili yüzdeler verilmektedir. 1990 yılından bu yana göç edenlerin geri dönüş isteklerinde önemli bir düşüş yaşanmasına rağmen geri dönüş isteğinin hala yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 11. Göç Nedeni İle Geldiği Yere Geri Dönme İsteği

Göç nedeni	Geri Dönme İsteği					
			Evet		Hayır	
	n	%	n	%	n	%
Ailevi nedenler	28	14,0	8	28,5	20	71,4
Güvenlik nedeni	75	37,5	55	73,3	20	26,6
İş bulmak için	43	21,5	22	51,1	21	48,8
Çocukların Eğitimi İçin	44	22,0	19	43,1	25	56,8
Kan Davasından Dolayı	4	2,0	1	25,0	3	75,0
Diğer	6	3,0	2	33,3	4	66,6
Toplam	200	100,0	119		81	

Tablodan da anlaşıldığı üzere gönüllü bir şekilde göç edenler arasında geri dönmek isteyenlerin oranı düşük iken, zorunlu göç edenlerin büyük bir kısmı geri dönmeyi istemektedir. Son derece akla yatkın bu sonucun istisnası, kan davası nedeniyle göç etmek zorunda kalmış kişilerdir ki bunlar arasında geri dönmeyi istemeyenlerin oranı, isteyenlerin oranının iki katıdır. Bunun nedeni de geri dönülmesi durumunda karşılaşılabilecek tehlikedir.

Tablo 12. Cinsiyete Göre Geldiği Yere Geri Dönme İsteği

Cinsiyet	Evet	Hayır
Erkek	%62,8	%37,2
Kadın	%31,8	%68,2
Toplam	%56,0	%44,0

Geride dönme isteğinin cinsiyete göre dağılımına baktığımızda, erkeklerde geri dönmek isteyenler, istemeyenlerin iki katı iken kadınlarda bu oranlar tam tersidir. Bunun sebebi ise erkeğin kente göç ile birlikte kırsal alandaki statüsünün düşmesi, iş bulma ve aileyi geçindirme zorunluluğunu kentte tek başına üstlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi kadınların hiçbiri ücretli bir işte çalışmamaktadır. Kadının göç ile birlikte geldiği yere göre durumunda herhangi bir kötüye gidiş olmaması, tam aksine şehirdeki altyapı olanaklarının ve diğer imkanların ne kadar kötü olursa olsun kırsal alandakinden iyi olması nedeniyle kent yaşamı daha memnun edici olmaktadır.

Tablo 13. Sosyal Güvence Durumu

Sosyal Güvence Türleri	n	%
Sosyal Güvence Yok	106	53,0
Emekli Sandığı	8	4,0
SSK	19	9,5
Bağ-Kur	27	13,5
Yeşil Kart	40	20,0
Toplam	200	100,0

Sosyal güvence durumuna bakıldığında % 53'ünün herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna üye olmadıkları, % 20'sinin ise yeşil kart sahibi olarak sadece sağlık hizmetlerinden yararlandıkları görülmektedir. Sonuç olarak Diyarbakır'da gecekondü semtinde yaşayanların büyük çoğunluğu herhangi bir sosyal güvenceye sahip değildir. Herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamak göç edenlerin gelecek ile ilgili beklentilerini olumsuz yönde etkilemekte ve kentle ilgili memnuniyetsizliğin artmasına neden olmaktadır.

Tablo 14. Borç Para Alma Alışkanlığı

Kimden Borç Aldığı	n	%
Tefeciden	13	6,5
Arkadaşımdan	50	25,0
Akrabalarımın	68	34,0
Ailemden	49	24,5
Hiç Borç Para Almam	20	10,0
Banka Kredisi	-	-
Toplam	200	100,0

Örneklemin yaklaşık % 85'i ihtiyaç duyduklarında arkadaşlar, akrabalar, aile gibi geleneksel aile ilişkileri içerisinde buldukları kişilerden borç para aldıklarını belirt-

mişlerdir. Bu da göç eden grupta halen birincil ilişkilerin hakim olduğunu, kentle bütünleşmenin tam olarak gerçekleşmediğini ve aile bağlarının henüz çözülmeye uğramadığını göstermektedir. Kapitalist ekonominin ana unsurlarından biri olan kredi kullanımının hiç bulunmaması yeni kentlilerin piyasa ekonomisinin bir parçası olmadıklarını göstermekle birlikte, ekonomik durumlarının kredi alabilmek için gerekli teminatları gösterecek kadar kötü olması da bu durumun bir diğer sebebidir.

Tablo 15. Kredi Kartı Kullanımı

Kredi kartı kullanımı	n	%
Evet	25	12,5
Hayır	175	87,5
Toplam	200	100,0

Kente göç ederek gecekondu bölgesinde yaşayanların kentleşme süreci kent yaşamına eşlik eden alışkanlıkların benimsenmesine göre de ölçülebilir. Günümüzde kent yaşamının ve ekonomik ilişkilerinin önemli bir parçası haline gelen kredi kartı kullanım durumuna baktığımızda örneklemin % 87,5 gibi büyük bir oranının kredi kartı kullanmadığını görmekteyiz. Kredi kartı kullananlar ise % 12,5 gibi düşük bir oranda kalmaktadır. Bunun sebeplerinden birisi kredi kartının geleneksel yöntemlere nazaran daha yüksek bir bilinç düzeyi gerektirmesidir ki, örneklemin eğitim düzeyine bakıldığında bu düşük oranın sebebi rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bir diğer neden ise kredi kartına sahip olmak için gerekli ekonomik koşulları taşımamalarıdır.

Tablo 16. Düğün Nerede Yapılıyor

Düğün nerede yapılmakta	n	%
Evin yakınındaki boş bir alanda	110	55,0
Düğün salonunda	30	15,0
Evde	52	26,0
Köyümüzde	8	4,0
Toplam	200	100,0

Düğün, nişan gibi törenlerin yapıldığı mekan sorulduğunda alınan cevaplardan en yüksek orana sahip olanı % 55 ile 'evin yakınındaki boş bir alanda' cevabı olmuştur. Bunun en büyük nedeni kırsal alandan getirilen alışkanlıkların henüz terk edilememiş ve kent kültürüne halen alışılmamış olmasıdır. Bu sebeple kentlerde genel kabul gören düğün salonlarında tören düzenleyenlerin oranı % 30 gibi düşük bir oranda kalmıştır.

Tablo 17. Ekmek İhtiyacı Nasıl Karşılanmakta

Ekmek ihtiyacı nasıl karşılanmakta	n	%
Tandırdaki kendisi pişirmekte	38	19,0
Fırına hamur gönderip yaptırmak	115	57,5
Halk ekmek büfesi	12	6,0
Fırından veya bakkaldan satın alarak	35	17,5
Toplam	200	100,0

Diyarbakır'ın gecekondü bölgelerinde diğer illerin gecekondü bölgelerinden farklı olarak tandırda ekmek pişirme alışkanlığı vardır. Ekmek tüketimini karşılamak için ekonomik yolunun tandırda ekmek pişirmek olduğu ve kırsal kesimden getirilen bu alışkanlığın devam ettiği görülmektedir. Ekmek hamurunu evde hazırlayarak fırında ücret karşılığı pişirtme ise, ekmeği doğrudan fırından satın almaktan çok daha ucuz olduğu için bu yöntemin de yüksek oranda tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ekmeği genellikle haftalık olarak pişirtmeye dayanan bu yöntem, hem ailedeki birey sayısı fazla olduğu için, hem de gıda ihtiyacı büyük oranda ekmek ile giderilmeye çalışıldığı için çokça başvurulmaktadır. Tandırda ekmek pişirmenin yüksek oranda olmasından çıkarılabileceğimiz diğer bir sonuç ise, bu gecekondü bölgelerinin birer tampon kurum olarak geçiş bölgeleri olmaktan çok, kırsal alanın kentin çevresinde devam etmesidir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

1990-1996 döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yoğun olarak yaşanan zorunlu göç olgusunun altında yatan neden köylerin boşaltılmasıdır. Köylerin boşaltılmasının altında yatan nedenler çok yönlü olmakla birlikte temel etken bir yandan ayrılıkçı terör örgütünün baskıları, diğer yandan baskıcı uygulamalar ve giderek büyüyen ekonomik ve toplumsal sorunların yöre halkını köylerini terk ederek ani ve toplu göçe yöneltmesidir.

Zorunlu göçün altında yatan diğer önemli bir neden de “geçici köy korucusu” sisteminin uygulamaya konmasıdır. Köy koruculuğunu kabul edenler üzerinde terör örgütünün baskısı yoğunlaşırken, kabul etmeyenlere de güvenlik birimlerinin kuşkuyla yaklaşması bu köylülere göç etmek zorunda bırakan faktörlerden birisidir.

Köyleri boşaltılan insanlar, sorunlarıyla beraber önce bölgedeki en büyük kentler olan Diyarbakır ve Şanlıurfa başta olmak üzere Mersin, Adana ve Antalya gibi kentlere yönelmişlerdir. Zorunlu göç ani ve toplu olduğundan yetkililer tarafından gerekli önlemler alınmadığından kentler göç edenleri özümseyememiş, başta Diyarbakır olmak üzere bir çok kent hızlı bir köyleşme, gecekondulaşma, yoksullaşma sürecine girmiştir. Bu şehirlerin zaten yetersiz olan altyapıları giderek tıkanma noktasına gelmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesiyle Türkiye'nin Batı bölgeleri arasındaki refah ve gelişmişlik düzeyi farkı, Güneydoğu Anadolu'daki kentlerde zaten yetersiz olan sermaye ve insan gücünün bölgeden göçüne de neden olmuştur. Bunun sonucunda başta Diyarbakır olmak üzere bölgedeki kentlerin eski yerleşikleri (kentlileri) giderek azalmış, kente göç edenler de kentli bir kültürle karşılaşmadıkları için kentleşme sürecine girmeleri engellenmiştir.

Başta Diyarbakır olmak üzere bölgede göç edilen kentler, ekonomik bakımdan gelişmemiş ve sanayileşmemiş olmalarından dolayı bu kentlerde Türkiye'nin batıdaki büyük kentlerinde olduğu gibi bir enformel sektör de yeterince oluşmamıştır. Kente göç edenlerin genellikle tarım ve hayvancılık dışında bir becerilerinin bulunmaması nedeniyle de bu insanların büyük oranı işsiz durumuna düşmüş ve bunun sonucunda da bu yerleşim yerleri yoksulluğun en önemli alanları olmuştur.

Diyarbakır'a yaşanan göçün nedenleri ile Türkiye'nin büyük kentlerine yaşanan göçün nedenleri farklı olduğu için Diyarbakır'daki gecekondü bölgelerinin özellikleri de farklılık göstermektedir. Bu kente özellikle 1990-1995 yılları arasında yaşanan zorunlu göç yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de doğru bir yaklaşımla gecekondulu olgusu tampon kurum yaklaşımı ile açıklanmıştır. Özellikle 1990’lara kadar gecekondulu bölgeleri Türkiye’de kentle bütünleşmede bir tampon kurum görevini yerine getirmiştir. Gecekondulu semtlerinde yaşayanların önemli bir oranı da kent rantından pay alarak sınıf değiştirmeyi başarabilmişlerdir. Oysa Diyarbakır’da 1990’dan sonra yaşanan göç olgusuna baktığımızda bu kente yerleşenlerin kentleşme sürecinin diğer kentlerdeki gibi işlemediği ve kentin hem formel hem de enformel ilişkilerinin dışında kaldıkları görülmektedir. Dolayısıyla kentin çevresinde sadece günlük yaşamlarını sürdürebilen, gelecekle ilgili beklentileri olmayan ümitsiz insanlar topluluğu ortaya çıkmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra araştırmamızın hipotezleri ile ilgili olarak şu sonuçları ifade edebiliriz:

Gecekondulu bölgelerinde yaşayanlar içerisinde kente zorunlu göç edenlerde geri dönme isteği daha yüksektir. Dolayısıyla zorunlu göç ile gönüllü göçün sosyo-psikolojik sonuçları birbirinden temelde ayrılmaktadır.

Kente kalma süresi arttıkça geri dönüş isteği azalmakla birlikte, Diyarbakır’a 1990-1995 yıllarında göçenlerin önemli bir kısmı zorunlu göç ettikleri için bunların geri dönme isteğinde bir azalma olmamaktadır.

Diyarbakır gibi kentlerde gecekondulu bölgelerinde yaşayanlar için “nöbetleşe yoksulluk” kavramlaştırması geçerli değildir. Çünkü bu kente göç edenler formel ve enformel sektörün tam olarak dışında kalmış ve kentin “kalıcı yoksulları” haline gelmişlerdir.

Türkiye’de bir dönem gecekondulu olgusunu açıklamada geçerli bir kavram olarak kullanılan tampon kurum yaklaşımı, özellikle 1990 sonrasında kitlesel göç alan Diyarbakır gibi kentlerde geçerliliğini yitirmektedir. Çünkü bu kentlerde hem yerleşik kent kültürünün giderek azalmış, hem de kente göç edenlerin kentin ekonomik ilişkilerinin içerisinde yer alamamaları nedeniyle artık bu semtler kentleşme için bir geçiş alanı olmaktan çıkmıştır.

Diyarbakır’a göç edenlerin karşılaşmış oldukları bütün olumsuz koşullara rağmen kadınların kentte yaşama isteği erkekler göre daha yüksektir. Çünkü kent kadınlara kırsal alana göre nispeten daha iyi bir yaşam imkanı sağlamaktadır. Geleneksel toplumlarda evi geçindirme rolü erkeğe verildiği için erkeklerin sorunluluğu daha da artmış, dolayısıyla erkeklerde geri dönüş isteği daha yüksek gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Akkaya, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İstanbul: İ.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Die, (1996). 1980-1985 ve 1985-1990 Sayımlar Arası Dönemlerde Türkiye’de İç Göçler, Devlet İstatistik Enstitüsü Tebliği, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, 20-21-22 Kasım 1996. Mersin.

Die, (2002). *Genel Nüfus Sayımı*, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Diyarbakır İli, Ankara.

Erkan, R. (2002). *GAP Bölgesinde Nüfus Hareketleri ve Göç, GAP Yöresinde Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Fichter, J. (1990). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi). Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Gap, (1994). *Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması*, Ankara.

Gürel, S. (2001). *Türkiye’de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı. 21. Yüzyılın Karşısında Kent ve İnsan*, Yayına Hazırlayan: Firdevs Gümüşçüoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Gündüz, M. ve Yetim, N. (1996). *Terör ve Göç. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç*, Mersin: 20-21-22 Kasım 1996.

Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2002). *Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İnsel, A. (2001). *İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri*”. *TOPLUM VE BİLİM*, Yaz-2001, Birikim Yayıncılık.

İçduygu; A., Ünalın, T. (1998). *Türkiye’de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri*. Türkiye’de İç Göç. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Karpat, K. H. (2003). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, (Çev.:A. Sönmez). Ankara: İmge Kitabevi.

Kartal, S. K. (1978). *Kentleşme ve İnsan*. Ankara: Todaie Yayınları, Yayın No: 175.

Kıray, Mübeccel B. (1964). *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Ankara: İletişim Yayınları.

Kongar, E. (1982). “Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu”, *Kentsel Bütünleşme.*” Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:4.

Orhunlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Ozankaya, Ö. (1975) *Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Özkalp, E. (1990). *Sosyolojiye Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tankut; G. (2002). “Kentler”. *BİLİM VE TEKNİK*, Aralık.

TBMM Göç Komisyonu Raporu, (1997). “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarını Araştırarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (10/25)”, 1997

Teevan, J. ve J, Hewitt, W. E. (1998). *Introduction to Sociology*, Prentice Hall Allyn and Bacon., Canada: Scarborough, Ontario, 1998.

Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. ve Okyay, T. (1976). *Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*. İstanbul: Cem Yayınevi

Yasa, İ.(1970). *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara.